WIKIPEDIA

Turku valoda

Vikipēdijas lapa

Turku valoda (turku: *Türkçe* IPA: [ˈt̪yɾktʃe]) ir valoda, kurā runā vairāk nekā 63 miljoni cilvēku,[1] (ap 50 miljoniem tā ir dzimtā valoda), kas padara to par vislielāko tjurku valodu pēc runājošo skaita. Turku valodā runājošie galvenokārt dzīvo Turcijā un Kiprā, kā arī neliela sabiedrības daļa Grieķijā, Bulgārijā, Ziemeļmaķedonijas Republikā, Kosovā, Albānijā, Uzbekistānā. Daži miljoni turku valodā runājošie dzīvo arī Rietumeiropas valstīs, it īpaši Vācijā.

Valodas saknes ir meklējamas Centrālāzijā, pirmie rakstītie avoti turku valodā ir parādījušies pirms 1200 gadiem. Rietumu virzienā tā izplatījās osmaņu turku valodas ietekmē Osmaņu impērijas laikā. 1928. gadā Turcijas Republikas pirmsākuma gados Ataturka reforu laikā turku valodas pieraksts no osmaņu raksta tika aizstāts ar latīņu alfabētu. Turku valodai ir savstarpējas saiknes ar citām oguzu valodām: azeru, turkmēņu un kaškaju valodu. Saskaitot šo valodu runātājus kopā, tās aptver gandrīz 90 miljonus runātāju.

Turku valoda *Türkçe*	
Izruna:	IPA: [ˈt̪yɾk͡ʧe]
Valodu lieto:	Turcija, Ziemeļu Kipras Turku Republika, Bulgārija, Ziemeļmaķedonija, Kosova, Rumānija, Kipra, Azerbaidžāna un imigrantu kopienas šādās valstīs: Vācija, Francija, Nīderlande, Austrālija, Uzbekistāna, Apvienotā Karaliste, ASV, Beļģija, Šveice, Itālija, u.c.
Reģions:	Anatolija, Kipra, Balkāni, Kaukāzs, Centrāleiropa, Rietumeiropa un Tuvie Austrumi
Pratēju skaits:	vairāk nekā 63 miljoni[1]
Reitings:	23 (dzimtā val.)
Valodu saime:	altajiešu tjurku DR oguzu rietumu oguzu **Turku valoda**
Rakstība:	Latīņu alfabēts (turku ortogrāfija)
Oficiālais statuss	
Oficiālā valoda:	Turcija, Ziemeļu Kipras Turku Republika, Kipra, Ziemeļmaķedonija*, Kosova** *Pašvaldībās ar vismaz 20% turku valodā runājošiem iedz. **Turku valoda ir viena no reģionālajām valodām.
Regulators:	Turku valodas asociācija
Valodas kodi	
ISO 639-1:	tr
ISO 639-2:	tur
ISO 639-3:	tur (http://www.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=tur)

Satura rādītājs

Atsauces

Klasifikācija

Piezīme: Šī lapa var saturēt IPA fonētiskās rakstzīmes unikodā. Bez pilnīga renderēšanas atbalsta vajadzīgo simbolu vietā var redzēt jautājuma zīmes, kastes vai citus simbolus.

Turku valoda ir oguzu valodu turku apakšgrupas valoda, kurā iekļautas arī gagauzu un horasani turku valoda. Oguzu valodu grupa iekļauta tjurku valodu saimē, lai gan vairāki valodnieki uzskata, ka tjurku valodas ir viena no altajiešu valodu saimes grupām.

Turku valodai raksturīga aglutinējoša patskaņu harmonija un tās gramatikā nepastāv dzimtes. Parastā teikuma locekļu secība turku valodā — teikuma priekšmets, papildinātājs un darbības vārds. Turku valodā tāpat, kā latviešu valodā, otrās personas daudzskaitļa forma tiek lietota arī kā pieklājības forma.

Izplatība

Turku valodā runā iedzīvotāji Turcijā un nacionālās minoritātes 35 valstīs. Turku valodu runā tajās valstīs vai to daļās, kas agrāk piederēja Osmaņu impērijai, piemēram Bulgārijā, Rumānijā, Serbijā, Ziemeļmaķedonijā, Sīrijā, Grieķijā un Izraēlā. Vācijā dzīvo vairāk kā divi miljoni turku valodā runājošo, kā arī ievērojams skaits turciski runājošo dzīvo Austrijā, Beļģijā, Francijā, Nīderlandē, Šveicē un Apvienotajā Karalistē. Desegregācijas ietekmē vairums turku izcelsmes imigrantu savās mītnes zemēs vairs nerunā tik labi kā Turcijā dzimis turks.

Turku valodu runā gandrīz visi Turcijas pastāvīgie iedzīvotāji, bet pārējie ir pārsvarā kurdi. Vairumam Turcijas cittautiešu turku valoda ir otrā valoda un viņiem zināšanu līmenis turku valodā līdzinās dzimtajai valodai.

Valsts valodas statuss

Turku valoda ir oficiālā valsts valoda Turcijā un tā ir arī viena no oficiālajām valsts valodām Kiprā. Tai ir piešķirts arī oficiālās valodas statuss atsevišķās Ziemeļmaķedonijas pašvaldībās, atkarībā no turciski runājošo skaita attiecīgajā apvidū, kā arī oficiāls statuss Kosovas Prizrenas rajonā.

Turcijā valodas lietojumu uzrauga Turku valodas asociācija (turciski: *Türk Dil Kurumu*), kuru 1932. gadā dibināja Mustafa Kemals Ataturks. Iesākumā šo iestādi sauca par Turku valodas izpētes biedrību (turciski: *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*). Asociācijas primārais uzdevums bija īstenot valodas tīrības politiku un tās pirmais uzdevums bija aizvietot aizguvumus no arābu un persiešu valodas ar turku valodas vārdiem, kā arī 1928. gada pāreja uz mūsdienās lietoto jauno turku valodas alfabētu. 1951. gadā asociācija kļuva pilnīgi neatkarīga, atstājot tikai priekšsēdētāja amatā izglītības ministru. Uzreiz pēc 1980. gada valsts apvērsuma, 1983. gada augustā asociāciju atkal pilnībā pārņēma valsts pārraudzībā.

Dialekti

Nacionālistu pamatnostādne bija tāda, ka par oficiālo valsts valodu nosakāms Stambulas dialekts un tādēļ nenotiek citu dialektu pētniecība. Valsts valodas pamatā ir Osmaņu turku valoda, kas rakstībā līdzinās latīņu burtiem rakstītai arābu valodai, papildinot to ar jaunvārdiem un, atmetot arābu un persiešu cilmes aizguvumus.

Turku valodu var iedalīt šādos dialektos:

- Rumēliešu dialekts (runā Rumēlijā);
- Kipriešu dialekts (runā Kiprā);
- Edirnes dialekts (runā Edirnē un tās apkārtnē);
- Austrumu dialekts (runā Turcijas austrumos un šis dialekts mijas ar azerbaidžānu valodu);
- Melnās jūras dialekts (runā Melnās jūras piekrastes reģionos);
- Egejas jūras dialekts (runā Egejas jūras piekrastes reģionos un nedaudz arī Antaljas apkārtnē);
- Dienvidaustrumu dialekts (runā Mersinas austrumu pusē);
- Vidusanatolijas dialekts;
- Kastamonu dialekts;
- Karamanlidesas dialekts (runā Grieķijā, Karamanlidesā).

Skaņas

Turku valodai raksturīga ir patskaņu harmonija, kurā platajiem patskaņiem seko tikai platie, bet šaurajiem — šaurie. Platie patskaņi ir *a*, *ı* (cietais *i*), *o* un *u*, bet šaurie — *e*, *i*, *ö* un *ü*. Vārdā uzsvaru parasti liek uz pirmspēdējo patskani.

Turku valodā burtus, tāpat kā latviešu valodā, izrunā tā, kā tos pieraksta un burtu izruna nav atkarīga no citiem vārdā esošajiem burtiem.

Turku alfabēts

- a — A [a]
- b — B [b]
- c — C [dʒ] Izrunājams kā latviešu *dž*.[*nepieciešama atsauce*]
- ç — Ç [tʃ] Izrunājams kā angļu *ch*, vācu *tsch*, ungāru *cs*, poļu *cz*, vācu *tç*[2] vai latviešu *č*.[*nepieciešama atsauce*]
- d — D [d]
- e — E [e]
- f — F [f]
- g — G [g]
- ğ — Ğ [ː], [j] un retos gadījumos [ɣ] vai [ɣ][3] — mīkstais *g* (turku: *yumuşak ge*) ir burts, kuram pašam par sevi nav skaņas, bet pēc patskaņa tas pagarina tā skaņu. Šāds burts ir arī azeru, gruzīnu un tatāru valodās.[4] Piemēram, vārds *dağ* /daː/ izrunājams kā *dā*. Savukārt pēc burtiem e, i, ö un ü, burts *ğ* izrunājams kā *j*.[5]
- h — H [h]
- ı — I [ɯ] Nenoapaļots augsta mēles pacēluma pakaļējās rindas patskanis.[6][7]
- i — İ [i]
- j — J [ʒ] Izrunājams kā latviešu *ž*.[*nepieciešama atsauce*]
- k — K [k]
- l — L [l]
- m — M [m]
- n — N [n]
- o — O [ɔ] Īss vaļējs *o*, piem. kā vārdā *stop*.
- ö — Ö [øː] Tāds pats kā ungāru Ő /øː/ — izrunā kā garu diftongu *oe*.[8]

- p — P [p]
- r — R [ɾ]
- s — S [s]
- ş — Ş [ʃ] Izrunājams kā itāļu *sc*(i), francūžu *ch*, angļu *sh*, vācu *sch*, galīciešu *x*,[9] vai kā latviešu *š*.[*nepieciešama atsauce*]
- t — T [t]
- u — U [u]
- ü — Ü [yː] Tāds pats kā ungāru Ű /yː/ izrunā kā garu diftongu *ue*.[10]
- v — V [v]
- y — Y [j]
- z — Z [z]

Papildus burti

- â — Â [ɑː] Mūsdienu turku valodas rakstībā nelieto, izņemot no citām valodām (arābu vai persiešu) aizgūtos vārdos. Parasti raksta bez jumtiņa, izņemot tad, ja tas seko līdzskaņiem L, K un G.[11]
- î — Î [iː] Arī šo burtu turku valodas rakstībā lieto reti. Ja î viens pats veido galotni, tad to aizvieto ar mūsdienu turku galotni -sel/-sal, piem. *Dinî — Dinsel*; *Ailevî — Ailesel*.[12]
- û — Û [uː] Mūsdienu turku valodas rakstībā nelieto, izņemot no citām valodām (arābu vai persiešu) aizgūtos vārdos. Parasti raksta bez jumtiņa.[13]

Līdzskaņi

Turku valodas līdzskaņu fonēmas

	lūpenis		**labiodentāls**		**dentāls**		**alveolārs**		**postalveolārs**		**palatāls**		**velārs**		**glotāls**	
eksplozīvi	p	b			t̪	d̪					c	ɟ	k	g		
nāseņi	m				n											
berzeņi			f	v	s	z			ʃ	ʒ				ɣ	h	
afrikātas							tʃ	dʒ								
troksneņi							ɾ									
spraudzeņi											j					
laterālie papildinošie					ɫ				l							

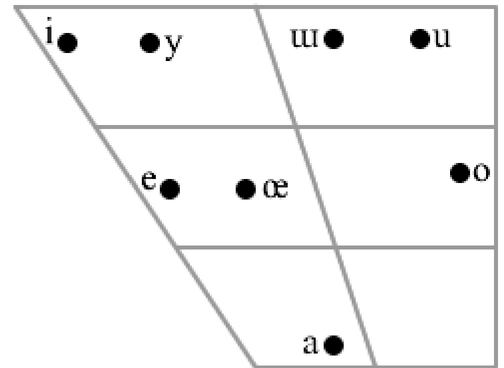
Mīkstais g (*yumuşak g*), "ğ" turku valodā nekad nav vārda sākumā un vienmēr seko tikai patskanim. Ja tam seko cits līdzskanis vai tas ir vārda beigās, tad tas pagarina pirms tā esošo patskani.

Patskaņi

Turku valodas patskaņi ir a, e, i, ı, o, ö, u un ü. Valodā nepastāv diftongi un, diviem patskaņiem kopā esot, tie katrs saglabā savu skaņu.

Gramatika

Turku ir aglutinējoša valoda un tādēļ tajā ir daudzi viens otru papildinoši priedēkļi. Vārdā var būt daudzi priedēkļi un tos var pielietot, veidojot jaunus vārdus (no lietvārda var izveidot darbības vārdu un otrādi).

Lietvārdi un īpašības vārdi

Turku valodā lietvārdu galotnes norāda piederības personu. Valodai ir sešas deklinācijas (galotnes pievieno saskaņā ar patskaņu harmonijas likumiem):

- nominatīvs;
- ģenitīvs (galotne *-ın*, *-in*, *-un* vai *-ün*);
- datīvs (galotne *-a* vai *-e*);
- akuzatīvs (*-ı*, *-i*, *-u* vai *-ü*);
- ablatīvs (*-den* vai *-dan*);
- lokatīvs (*-de* vai *-da*);
- instrumentālis.

Visiem lietvārdiem galotnes tiek pievienotas vienādi, pievienojot to galotni, kas saskan ar iepriekšējo patskani, turklāt, ablatīvā un lokatīvā atšķiras galotnes līdzskanis *hava* (gaiss) + *-da* (lokatīva priedēklis) = *havada* (gaisā), bet, *ağaç* (koks) + *-da* (kolatīva priedēklos) = *ağaçta* (kokā), nevis *ağaçda*.

Turklāt, lietvārdiem pievieno arī piederības priedēkli, kas norāda lietvārda piederības personu.

Turku	Latviešu
ev	māja
evler	mājas
evin	tava māja
eviniz	Jūsu māja
evim	mana māja
evimde	manā mājā
evinde	tavā mājā
evinizde	Jūsu mājā
evimizde	mūsu māja
Evindeyim	es tavā mājā
Evinizdeyim	es Jūsu mājā
Evindeyiz	mēs tavā mājā
Evinizdeyiz	mēs Jūsu mājā
Evimizdeyiz	mēs mūsu mājā

Turku	Latviešu
üzüm	vīnoga
üzümüm	mana vīnoga
üzümün	tava vīnoga
üzümü	viņa/viņas/tā vīnoga
üzümümüz	mūsu vīnoga
üzümünüz	Jūsu vīnoga
üzümleri	viņu vīnoga
üzümümüzün	no mūsu vīnogas-

Turku valodā īpašības vārdi nav deklinējami, bet tie ļoti bieži ir arī lietvārdi un tad tie ir deklinējami. Ja tie ir apzīmētāji, tad tie ir pirms apzīmējamā lietvārda.

Piederība turku valodā tiek izteikta ar tādām gramatiskajām formām, kas izteiktas pēc principa „būt” un „nebūt”. Lai arī *var* un *yok* nozīmē „ir” un „nav”, vārdi *vardı* un *yoktu* ir to tagadnes preteriti, bet *olacak* un *olmayacak* ir — nākotnes. Tādēļ turku valodā ir neparasta teikuma uzbūve un teikums: „Manam kaķim nebija kurpju” turku valodā skanētu šādi:

kedi + -m + -in ayak + kab(ı) + -lar + -ı yok + -tu
(*kedimin ayakkabıları yoktu*)

Latviski tas skanētu šādi: *kaķ-a-man-a kāj-apseg-u nav-bija*.

Personu vietniekvārdi

Turciski	Latviski
Ben	es
Sen	tu
O	viņš, viņa, tas
Biz	mēs
Siz	jūs, Jūs
Onlar	viņi, viņas, tie

Darbības vārdi

Turku valodā darbības vārds, tāpat kā latviešu valodā, norāda darītāju. Tie var būt nolieguma un arī pasīvi. Turku valodā darbības vārds var norādīt laiku, izteiksmi un darbības veidu. Tas var būt progresīvs, vajadzības, aorists, nākotnes, tagadnes, pagātnes, kondicionālis, pavēles vai vēlējuma.

Turciski	Latviski
gel-	nākt
gelmi-	nenākt
geleme-	nevar nākt
gelebil-	var nākt
Gelememiş	Viņš/viņa acīmredzot nevarēja nākt.
Gelememişti	Viņš/viņa nevarēja nākt.
Gelememiştiniz	Jūs nevarējāt nākt.
Gelememiş miydiniz?	Vai jūs nevarējāt nākt?

Visiem turku vārdiem konjugācijas ir vienādas, izņemot nekārtnos darbības vārdus un nepietiekamo vārdu *i-*.

Patskaņu harmonija

Turku valodā patskaņu harmonija tiek panākta, nosakot, ka turku valodas pamata vārdā līdztekus ir tikai platie (a, ı, o, u) patskaņi vai šaurie (e, i, ö, ü). Piemēram, turku valodā priedēkļa apzīmējums *-den* nozīmē gan *-dan*, gan *-den* (atbilstoši patskaņu harmonijas likumam) un apzīmējums *-iniz* nozīmē: *-ınız*, *-iniz*, *-unuz*, vai *-ünüz*.

Turku valodā patskaņus iedala divējādi: pēc tā vai tie ir plati vai šauri un pēc tā, vai tie ir apaļie vai neapaļie.

	platie		šaurie	
	neapaļie	**apaļie**	**neapaļie**	**apaļie**
augstie	i	ü	ı	u
zemie	e	ö	a	o

Vārdu kārtība

Vārdu kārtība turku valodā: teikuma priekšmets — izteicējs — darbības vārds. Šāda vārdu kārtība ir arī japāņu valodā un latīņu valodā. Vārdu kārtība var būt arī savādāka, atkarībā no tā, kurš ir svarīgākais. Gramatika nosaka, ka „jebkurš vārds, kas ir pirms darbības vārda ir svarīgākais. Piemēram, teikumā: „Ali

aizgāja **uz skolu**” likts uzsvars uz vārdu „skola” un turciski ir: *„Ali okula gitti*”. Ja likts uzsvars uz Ali: „Uz skolu aizgāja **Ali**”, tad turciski ir: *„Okula Ali gitti*” un nozīmētu *tas ir Ali, kas aizgāja uz skolu*.

Vārdu krājums

Turku valodā ļoti izteikta ir tās aglutinējošā daba un tajā brīvi no esošajām vārdu saknēm var kombinēt jaunus vārdus. Vairums turku vārdu radušies no neliela vārdu krājuma, pievienojot priedēkļus.

Turciski	Daļas	Latviski	Vārdšķira
göz	*göz*	acs	lietvārds
gözlük	*göz + -lük*	brilles	lietvārds
gözlükçü	*göz + -lük + -çü*	briļļu pārdevējs	lietvārds
gözlükçülük	*göz + -lük + -çü + -lük*	briļļu tirdzniecība	lietvārds
gözlüklenmek	*göz + -lük + -len + -mek*	kļūt par briļļu īpašnieku	darbības vārds
gözlem	*göz + -lem*	skatījums	lietvārds
gözlemek	*göz + -le + -mek*	skatīties	darbības vārds
gözlemci	*göz + -lem + -ci*	skatītājs	lietvārds

Turciski	Daļas	Latviski	Vārdšķira
yat-	*yat-*	gulēt	darbības vārds
yatık	*yat- + -(ı)k*	gulošs	īpašības vārds
yatak	*yat- + -ak*	guļvieta, gulta	lietvārds
yatay	*yat- + -ay*	guļus (horizontāli)	lietvārds
yatkın	*yat- + -gın*	pieslējies	lietvārds
yatır-	*yat- + -(ı)r-*	guldīt	darbības vārds
yatırım	*yat- + -(ı)r- + -(ı)m*	guldīts, noguldījums	lietvārds
yatırımsız	*yat- + -(ı)r- + -(ı)m + -sız*	bez noguldījuma	īpašības vārds
yatırımcı	*yat- + -(ı)r- + -(ı)m + -cı*	noguldītājs	lietvārds

Tāpat kā vācu valodā, arī turku valodā no diviem vārdiem tiek izveidoti savienojumi, kas veido patstāvīgus vārdus.

Turciski	Latviski	Pamatvārdi	Nozīme
Pazartesi	pirmdiena	*Pazar* (svētdiena) un *ertesi* (pēc)	pēc svētdienas
bilgisayar	dators	*bilgi* (informācija) un *say-* (skaitīt)	informācijas skaitītājs
gökdelen	debesskrāpis	*gök* (debesis) un *del-* (caurdurt)	Debesu dūrējs
başparmak	īkšķis	*baş* (galvenais) un *parmak* (pirms)	galvenais pirksts

Atsauces

1. Kenneth Katzner. *The Languages of the World* (http://www.routledge.com/books/The-Languages-of-the-World-isbn9780415250047) (3rd edition izd.). Routledge, 2002 [1977]. pg 153. lpp. ISBN 0-415-25004-8. Skatīts: 2008-09-11. "...language of Turkey, spoken by about 60 million...also some 750,000 speakers in Bulgaria, 150,000 in Cyprus, and 100,000 in Greece…in Germany, numbering over 2 million people..."
2. tr:Ç: *Ch (İngilizce), Tsch (Almanca), Cs (Macarca), Cz (Polonyaca) Tς (Yunanca) gibi.*
3. en:Ğ#Turkish use: *For example, dağ (mountain) is pronounced like [da:], yağ (oil) is pronounced like [ja:]. The ğ must be located after a vowel and can therefore not be the initial letter of a word. When found after the vowels e, i, ö or ü, the ğ is pronounced like—but not same as—[j]. Also when found between two vowels, it is*

sometimes pronounced like -but not same as- [j]'. Sometimes g is used incorrectly. In rare cases, the phonetic ɣ (gamma) or the Greek letter γ is used.

4. tr:Türk alfabesi#Batı dillerinde bulunmayan Türk harfleri: *Ğ/ğ (yumuşak ge) harfinin kendine ait bir sesi yoktur, yalnızca kendisinden önce gelen ünlü harfi uzatmakta kullanılır. Bu harf Türkçe sözcüklerin başında yeralmaz. Türkçenin dışında Azeri Türkçesi, Gürcüce ve Tatarca dillerinde kullanılmaktadır.*
5. tr:Ğ: *Belli bir sesi yoktur, kendisinden önce ya da sonra gelen ünlü harflere göre kullanılır. Örnek olarak, dağ sözcüğü daa gibi okunur. Eğer e, i, ö veya ü harflerinden sonra gelirse y gibi okunur. İki ünlünün arasında yer alıyorsa bazen yine de y olarak okunur (eğri vb.).*
6. Starptautiskais fonētiskais alfabēts#Patskaņi
7. en:Close back unrounded vowel
8. tr:Ö: *Macarcada kullanılan Ő harfi ise Ö sesini uzun okutur.* en:Hungarian alphabet: *Ő ő /øː/ Not used in English; a longer, more closed variant of Ö.*
9. tr:Türk alfabesi#Batı dillerinde bulunmayan Türk harfleri: *Ş/ş harfinin sesi, İtalyancada sc(i), Fransızcada ch, İngilizcede sh, Almancada sch ve Galiçyacada x harfleriyle elde edilir.*
10. tr:Ü: *Macarcada kullanılan Ű harfi ise Ü sesini uzun okutur.* en:Hungarian alphabet: *Ű ű /yː/*.
11. tr:Â
12. tr:Î
13. tr:Û
